

представляти інтереси громади в органах влади, вести переговори, встановлювати ділові стосунки тощо.

Завдяки виконанню волонтерської роботи майбутній фахівець стає активним учасником міжособистісних взаємовідносин і професіоналом своєї справи, готовим надати допомогу тим, хто цього потребує. Ця робота спонукає майбутнього фахівця до активної взаємодії із соціальним середовищем, встановлення тривалих взаємин із представниками різних соціальних груп суспільства, що сприяє засвоєнню соціального досвіду. Тож волонтерство можна визначити як засіб виховання і соціалізації особистості, соціальної взаємодії, саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації і підготовки до здорової професійної діяльності, успішної життєдіяльності молодого людини в сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / О. В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Виноградова В. Проблеми соціалізації студентської молоді / В. Виноградова. – К.: Укр. центр політ. менеджменту. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>.
3. Заверико Н. В. Міжнародні організації у соціальній сфері / Н. В. Заверико // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 4. – С. 23–25.
4. Загальна декларація волонтерів: XI конгрес Міжнародної асоціації волонтерів (Париж, 1990 р.) // Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. // Вайнола Р. Х., Капська А. Й., Комарова Н. М. та ін – К.: Академпрес, 1999. – 112 с.
5. Обучение социальной работе: состояние и перспективы: материалы Международного конгр. школ социальной работы / под ред. В. Г. Бочаровой. – М., 1997. – 115 с.
6. Рижанова А. О. Сучасна соціалізація студентської молоді в поза навчальній діяльності / А. О. Рижанова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – № 4. – С. 27–34.
7. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
8. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт / отв. ред. Т. Ф. Яркіна, В. Г. Бочарова. – Тула: АСОПир РФ, 1993. – 312 с.

УДК 37.035: 37.018.3 (2)

О. В. ПОЛІЩУК

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ 5–6 КЛАСІВ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

Розглянуто теоретичний аспект правового виховання учнів 5–6 класів шкіл-інтернатів. Уточнено суть поняття «правове виховання учнів 5–6 класів шкіл-інтернатів». Висвітлено психологічні особливості молодших підлітків таких навчальних закладів. Проаналізовано специфіку правового виховання молодших підлітків шкіл-інтернатів. Відзначено вплив соціального досвіду вихованців інтернатних установ на ефективність правового виховання.

Ключові слова: *правове виховання, школа-інтернат, діти-сироти, молодші підлітки, учні 5–6 класів школи-інтернату.*

Е. В. ПОЛІЩУК

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ УЧЕНИКОВ 5–6 КЛАССОВ ШКОЛ-ИНТЕРНАТОВ

Рассмотрен теоретический аспект правового воспитания учеников 5–6 классов школ-интернатов. Уточнена сущность понятия «правовое воспитание учеников 5–6 классов школ-интернатов». Отражены психологические особенности младших подростков таких учебных заведений. Проанализирована специфика правового воспитания младших подростков школ-интернатов. Отмечено влияние социального опыта воспитанников интернатных учреждений на эффективность правового воспитания.

Ключевые слова: правовое воспитание, школа-интернат, дети-сироты, младшие подростки, ученики 5–6 классов школы-интерната.

O. V. POLISHCHUK

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF LEGAL PUPIL EDUCATION OF 5–6 CLASSES IN BOARDING SCHOOLS

The theoretical aspect of legal pupil education of 5–6 classes in boarding schools is expounded. The essence of the notion «legal student education of 5–6 classes in boarding schools» is refined. Psychological peculiarities of junior teenagers of general educational boarding schools are explained. The specificity of the legal education of junior teenagers in boarding schools is analyzed. The influence of social experience of pupils of boarding school establishments onto the effectiveness of legal education is mentioned.

Keywords: legal education, general educational boarding school, children-orphans, pupils of 5–6 classes of boarding school.

У зв'язку з соціально-економічними трансформаціями в сучасній Україні, завданням побудови демократичної правової держави особливої актуальності набуває правове виховання підростаючого покоління, зокрема вихованців шкіл-інтернатів. Адже через необізнаність у правових питаннях значно знижується можливість реалізації особистістю своїх прав та обов'язків, попереджувальна сила законів.

Основні положення та ідеї правового виховання висвітлюються у багатьох наукових працях філософів (А. Васильєва, Г. Іпполітова, В. Рибнікова, М. Хачатуряна В. Чефранова та ін.), юристів (В. Головченка, М. Костицького, Г. Мінковського, В. Лапасвої та ін.), соціологів (В. Котюка, В. Щегорцова), педагогів (В. Загревої, І. Запорожана, В. Іови, Л. Кузьменко, О. Пометун, В. Оржеховської, М. Подберезького, Л. Твердохліб, Н. Ткачової, М. Фіцули та ін.), психологів (М. Аралової, В. Вінс, С. Воронової, Я. Гошовського та ін.). Але дотепер проблема правового виховання учнів 5–6 класів шкіл-інтернатів досліджена недостатньо.

Мета статті – висвітлення соціально-психологічних аспектів правового виховання молодших підлітків шкіл-інтернатів.

Правове виховання є наслідком впливу на людину багатьох чинників соціально-економічного укладу життя, політичного режиму, внутрішньої політики, ідеологічних норм законодавства та юридичної практики, моральної атмосфери, традицій суспільства, а також загальної освіти та юридичного навчання.

У педагогічній науковій літературі правове виховання дітей визначається як: система діяльності державних, навчальних та громадських закладів, що включає суб'єкти та об'єкти, мету, завдання, принципи, напрями, форми, методи виховного впливу і спрямована на формування високого рівня правової культури і правосвідомості особистості [7, с. 14]; виховна діяльність школи, сім'ї, правоохоронних органів, яка спрямована на формування правової свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки школярів [13, с. 265]; цілеспрямований і керований процес, що передбачає ознайомлення вихованця з правовими знаннями, перетворення цих знань в особистісні переконання людини та формування на цій основі відповідального ставлення до власних вчинків, поведінки загалом; цілеспрямована організація діяльності та спілкування особистості з метою формування правосвідомості та правової поведінки [12, с. 101]; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних правових установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, які забезпечують необхідні умови для її особистісного розвитку, підготовки до суспільного життя та активної життєдіяльності [4].

Дослідники зауважують, що правове виховання, порівняно з іншими складниками виховання, має свою специфіку, яка визначається передусім соціально-правовим статусом учнівської молоді в суспільстві. Школярі матеріально залежать від батьків чи опікунів. Їхню самостійність й активність коригують педагогічний і шкільний колективи, їм бракує правових знань і досвіду правових відносин, вони мають засвоювати правові закони, які регулюють їхнє життя і діяльність як неповнолітніх, і правові норми, якими їм доведеться керуватися в майбутньому [13, с. 266].

Правове виховання учнів 5–6 класів школи-інтернату ми розглядаємо як процес створення з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини, необхідних умов для систематизованого, цілеспрямованого розвитку особистості, зорієнтованого на правову освіченість, усвідомлення правової позиції як потреби правомірної поведінки, оволодіння вміннями користуватися правовими знаннями.

Для виховання гуманної особистості потрібно допомогти вихованцеві усвідомити свої права та обов'язки, користуватися ними, дотримуватися їх, адекватно ставитися до вимог суспільства, проектувати свою поведінку в узвичаєних правових нормах, передбачати наслідки своїх дій, успішно соціалізуватися у суспільстві.

З вищезазначеного випливає, що правове виховання учнів зумовлюється теоретичними і практичними потребами як суспільства, так і особистості. На складність процесу правового виховання впливають різні чинники, зокрема вікові особливості дитини. Це спонукає до поглибленого вивчення специфіки розвитку учнів 5–6 класів у закладах інтернатного типу.

На думку психологів, змін, які відбуваються в підлітковому періоді, поступово зазнають чотири сфери розвитку: тіло, мислення, соціальне життя й самосвідомість. У кожній сфері формуються свої психосоціальні новоутворення, які відображають зміст цього періоду розвитку.

1. У ранньому підлітковому віці організм дитини інтенсивно розвивається і змінюється. Це зумовлює необхідність реконструкції тілесного образу «Я» та формування чоловічої або жіночої «родової» ідентичності. Негативний образ свого тіла, на думку Г. Крайга та Д. Бокума, є чинником ризику, що може призвести до депресії і порушень харчування [6].

Зміни в організмі спричиняють підвищення загальної та інтелектуальної активності підлітків. Часто найбільш поширеною формою прояву активності стає негативізм, який виявляється у прагненні протистояти будь-яким пропозиціям, судженням, почуттям тих, на кого спрямоване відчуження. Як відзначає В. Мухіна, негативізм є не тільки механізмом відчуження, а й «початком активного пошуку підлітком власної унікальної сутності, власного «Я» [9, с. 346].

2. Розвиток інтелектуальної сфери підлітка характеризується якісними й кількісними змінами, які зумовлюють появу нових способів пізнання світу. В розвитку когнітивних здібностей можна виокремити два напрями: розвиток здібності до абстрактного мислення і розширення часової перспективи.

За концепцією Ж. Піаже, вік від 11 до 15 років є періодом формування гіпотетико-дедуктивного виду мислення, завдяки якому підліток спроможний абстрагувати поняття від дійсності, формулювати й перебирати альтернативні гіпотези й робити власну думку предметом самоаналізу. З 11–12 років у підлітків активно формується здібність міркувати, не зв'язуючи себе з конкретною ситуацією, орієнтуватися лише на загальні посилення незалежно від інформації, що була сприйнята у конкретних обставинах. Отже, «підліток може діяти відповідно до логіки міркування» [9, с. 389].

У цей період значно збільшується обсяг уваги, здібність протягом тривалого часу зберігати її інтенсивність і фокусувати свідомість то на одному предметі, то на іншому. Разом з тим характер уваги стає вибірковшим, він більшою мірою залежить від спрямованості інтересів, цілей діяльності. Як відзначав Л. Виготський, розвиток поняттєвого мислення спричинює перебудову («інтелектуалізацію») всіх елементарних пізнавальних функцій: сприйняття стає осмисленим, увага – довільною, основу запам'ятовування починають складати значеннєві зв'язки тощо [3].

Однак говорити про довільний характер поведінкових актів можна лише тоді, коли в дитини розвинеться здатність самостійно визначати цілі та завдання дій, знаходити для цього відповідні засоби. Тож у школярів повинні бути розвинені розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація та ін.), сформовані навички аналізу проблемних ситуацій, критерії оцінювання способів виконання завдань, вміння здійснювати самоконтроль та регуляцію власної інтелектуальної діяльності.

У підлітковому віці, за даними Л. Регуш, якісно вдосконалюються здібності прогнозувати під час планування дій за жорсткого підпорядкування планів загальній меті, а також змінюється характер процесу висування і перевірки гіпотез. Підлітки 11–12 років можуть висувати й

перевіряти одиничні (конкретні) гіпотези, однак їм ще важко обґрунтовувати свої припущення, формулювати загальні стратегії вирішення завдань [10].

3. Підлітковий період характеризується важливими змінами в соціальних відносинах і соціалізації, оскільки переважний вплив родини поступово замінюється впливом групи однолітків, що є джерелом референтних норм поведінки й отримання певного статусу. Головним мотивом поведінки молодших підлітків у школі є, на думку Л. Божович, прагнення утвердитися у колі товаришів, у колективі однолітків. Для отримання певного статусу в групі підліткам треба налагодити відносини конкуренції і співробітництва з партнерами обох статей. Успішне формування системи соціальних відносин залежить не тільки від рівня розвитку комунікативних навичок, а й від ступеня соціальної зрілості особистості [2].

У підлітковому періоді соціальне пізнання стає важливою детермінантою поведінки дітей. У цьому віці діти мають навчитися самостійно вирішувати складні ситуації у дружніх відносинах і розбиратися в питаннях справедливості, дотримуватися соціальних норм, звичаїв й умовностей, поважати авторитети й моральний закон. В. Мухіна визначає ранній підлітковий період як етап розвитку, що має високу сензитивність до спілкування та взаємодії із системою прав й обов'язків. Підлітки схильні до розвитку власного почуття відповідальності за себе й інших, самостійного здійснення вибору в повсякденному житті та екстремальних ситуаціях. «Підліток є здатним зрозуміти й сприйняти значення вибору як елемента сучасної культури, коли він сам вільно й відповідально робить цей вибір» [9, с. 418].

4. Перебудова самосвідомості, на думку І. Кона, пов'язана не стільки з розумовим розвитком підлітка, скільки з появою в його світосприйманні нових питань про себе та нових поглядів на причини, наслідки, форми власної поведінки [5].

Більшість хлопців та дівчат 11–12 років перебувають у статусі дифузії або мораторію. Підлітки в статусі мораторію заклопотані «пошуком самих себе», вони перебувають на етапі ухвалення рішень щодо вибору професії, релігійних або етичних цінностей, політичних поглядів, переконань.

У дифузійному статусі найчастіше перебувають молодші підлітки, які опинилися у стані відчуження чи нехтування батьками або іншими значимими дорослими. Вони просто уникають зіткнення із проблемою самовизначення. Деякі з них зосереджені на тимчасовому задоволенні своїх потреб і бажань, інші експериментують з різними настановленнями й видами поведінки, не маючи конкретних планів і цілей.

У дітей 10–11-літнього віку, як зазначає І. Бех, переважає фізична агресивність, причому вербальна агресивність і негативізм перебувають, по суті, на одному ступені розвитку. Загалом упродовж підліткового періоду спостерігається чітко виражена динаміка всіх форм агресивності [1, с. 107–108].

У своєму дослідженні І. Сологуб наголошує, що у молодших підлітків проявляється тенденція до дорослості і самостійності. Цьому сприяють такі чинники, як початок статевого дозрівання, фізичний розвиток, корінні зміни у мисленні, посилення уваги до свого «Я», що стає імпульсом до інтенсивного розвитку самосвідомості. Але через недостатність у молодших підлітків життєвого досвіду й адекватних засобів, обирання недосяжних моральних цілей вимагає допомоги з боку дорослих. У результаті вони намагаються самостійно осмислювати сутність норм людських взаємин, усвідомлювати необхідність їх дотримання для утвердження себе серед ровесників та дорослих. У молодших підлітків активно формуються духовні потреби, посилюється незалежна активна діяльність з усвідомлення власних потреб та особистісного ставлення до життєвих питань, проблем і явищ. Характерним для цього вікового періоду є підвищений інтерес до своєї особистості, потреба в усвідомленні й оцінці індивідуальних якостей [11, с. 40–41].

Спілкування молодших підлітків з ровесниками наповнене новим змістом: моральної рівності, на відміну від «моралі слухняності», наявної у взаєминах підлітка зі старшими.

10–12 річним підліткам властива певна невідповідність між реальним та ідеальним образом себе (ідеального «Я»), що сприяє прогресу в мисленні: воно стає критичнішим стосовно себе, тобто саме в цей час підліток починає орієнтуватися на самооцінку. Виникає бажання зрозуміти, хто він, критично оцінити себе та інших. Підліток прагне дізнатися думки інших людей про себе, йому потрібно доповнити, уточнити або змінити те, ким він є насправді.

У цей період розвивається здібність пов'язувати критичні роздуми про себе із спостереженням навколишнього світу, зароджуються перші сумніви. Молодший підліток наче перевіряє себе, щоб навчитися краще реалізувати свою індивідуальність у взаєминах із товаришами чи групами ровесників, у гіршому випадку – із компанією підлітків, інтереси яких не схвалюються суспільством.

Підліток у цьому віці інакше ставиться до себе й інших людей, коригує свою поведінку. Молодший підліток, аналізуючи й оцінюючи свої вчинки, постійно порівнює їх з вчинками оточуючих, передусім своїх товаришів. У цьому віці дитина реально вступає в значно розширені суспільні відносини, нові форми взаємозв'язків, взаємодій.

У сучасних умовах, зазначає Л. Кузьменко, до інтернатних закладів нашої країни діти потрапляють за різних обставин і причин [8, с. 13]. Частина цих дітей від народження виховуються у суспільних закладах і значна обмеженість навколишнього предметного і соціального середовища призводить до збідності конкретно-чуттєвого, негативного соціального досвіду дітей, їх психічної депривації, соціальної тривожності.

Діти-сироти, які потрапили до закладів цього типу із сімей внаслідок загибелі батьків, становлять незначну частину, однак проблеми їхньої соціально-педагогічної реабілітації ускладнені через психологічну травму.

Серед учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, переважають так звані «соціальні сироти», батьки яких залежні від алкоголю, наркотиків, а також злочинці, котрі позбавлені батьківських прав або відбувають покарання у в'язниці.

До шкіл-інтернатів цього типу останнім часом потрапляють неповнолітні діти, що стали жертвами психологічного, фізичного, сексуального насильства. Вони належать до тієї категорії дітей, для яких перебування в школі-інтернаті є єдиною можливістю вижити, навчатися, скористатися перспективами облаштування своєї долі. Їх об'єднує позитивне ставлення до перебування в школі-інтернаті.

Друга група вихованців шкіл-інтернатів складає неповнолітні, які сенс життя вбачають у розвагах, алкоголі, палінні цигарок, виявляють схильність до токсикоманії. Залежно від строку перебування на вулиці, ціннісних настановлень, сформованих стереотипів поведінки, ставлення до перебування в інтернатному закладі, одних можна віднести до пасивно-негативного, інших – до активно-негативного типу. Останніх важко відмовити від втеч з інтернату, оскільки, за їхніми словами, жебракуванням вони забезпечують собі краще, ніж у школі-інтернаті, харчування, мають свободу дій, яка тлумачиться ними як можливість курити, вживати алкогольні напої, красти тощо.

Окрему групу становлять діти, схильні до дромоманії, тобто мають пристрасть до бродяжництва. Вони втікають навіть із найбільш благополучних закладів освіти, із гарних сімей. Спосіб життя, який вони обирають – це подорожі, ночівлі у підвалах чи на горищах; засоби для існування добувають крадіжками та жебракуванням. Тип ставлення цих дітей до перебування в інтернатному закладі, завдань соціально-педагогічної реабілітації – активно-негативний.

Діти, яких можна віднести до цих трьох груп, потрапляючи до закладів інтернатного типу, несуть з собою не лише свій негативний соціальний досвід, а й досвід того мікросоціуму, в якому вони перебували. Неблагополучне оточення сформувало у цих дітей своєрідні, спотворені цінності, порушило базову довіру до світу, уявлення про морально-правові норми поведінки. Доброта, доброзичливість сприймаються в такому середовищі як свідчення слабкості, чесність вважається безглуздя, довіра до людей сприймається як втрата пильності, груба фізична сила є найвищим авторитетом. Ці та інші морально-правові відхилення призводять до відкритого чи прихованого спротиву дітей виховним впливам, їх некерованості та свавілля, скептичного ставлення вихованців до морально-правових ідеалів, правового нігілізму. Як правило, їх вибір способу життя усвідомлений і своєрідно вмотивований, часто наявна стійка внутрішня орієнтація на злочинний спосіб задоволення потреб, а механізми соціального контролю, зовнішні норми регуляції поведінки на них не діють. Порушення рівноваги між різними видами потреб, їх деформованість ведуть до девіантної та делінквентної

поведінки таких підлітків, процесів саморуйнування особистості, коли поведінка дитини шкодить її здоров'ю, розвитку, життю [8, с. 18–19].

Головною причиною негативних тенденцій у поведінці підлітка є невідповідність умов виховання у дитячих закладах закритого типу його потребам. Ці умови передбачають обмеження суб'єктивного простору та вибору засобів комунікації, стандартизацію часового режиму, часто вимушену групову ідентифікацію.

Створення атмосфери довіри й невимушеного спілкування дало нам змогу з'ясувати, що молодші підлітки найчастіше для самовиправдання після порушення ними правових норм використовують:

Моральне виправдання. При ньому неприпустима (за інших обставин) форма поведінки стає засобом досягнення високих цілей, тому дитина дає змогу його використовувати. Наприклад: «Він украв у товариша гроші, щоб купити їжу для бездомного собаки».

Підміна понять. Позначаючи негожу дію іншими словами (наприклад: «Це – гра; ми тільки поговорили»), молодші підлітки вчиняють незаконні дії і при цьому не відчують докорів сумління, не усвідомлюють наслідків. Коли дії неагресивних підлітків називають грою, то почасти їхній поведінці властиві ознаки агресії стосовно іншої людини.

Вигідне порівняння. Вчинки, про які вони шкодують, на тлі ще жахливіших дій виглядають необразливими внаслідок вигідного порівняння (наприклад: «Звісно, я це зробив, але подивіться, що накоїв він»).

Перекладання відповідальності. Деякі молодші підлітки схильні до перекладання відповідальності. Вони можуть спокійно поступитися своїми моральними принципами, якщо авторитетніші особистості схвалюють їхню позицію і беруть на себе відповідальність за наслідки (наприклад: «Я зробив це, тому що мені наказав той-то»).

Розподіл відповідальності. За ухвалення групового рішення з'являється феномен «дифузія відповідальності»: присутність інших людей призводить до зниження в суб'єкта почуття відповідальності, яке розподіляється між усіма учасниками події. Це спричинює до зростання рівня ризику в поведінці молодших підлітків.

Ігнорування або перекручування наслідків. Молодші підлітки менше відчують пригнічення, незадоволення власними діями, коли нехтують негативні наслідки своєї поведінки, не звертають увагу на шкоду, яку завдали тим, хто поруч (наприклад: «Я лише штовхнув його, а він невдало впав»).

Дегуманізація. Знецінювання іншої людини підвищує ступінь припустимої жорстокості без ризику самозвинувачення. Молодші підлітки, зазвичай, не відчують докорів сумління, коли жорстоко поводяться з індивідом, до якого ставляться як до неповноцінної людини (наприклад: «Чому б не вдарити його, адже він є відмінником улюбленцем учителів»).

Приписування провини. Молодші підлітки здатні розтлумачити зовнішність, манеру поведінки чи слова своєї жертви так, що це дасть їм (суб'єктам насильства) змогу виправдати свої негожі дії, які буцімто були спровоковані жертвою. Наразі об'єкт насильства стає відповідальним за вчинювані дії стосовно нього.

Аналіз наукової літератури, педагогічні спостереження, бесіди з педагогами-практиками й учнями 5–6 класів шкіл-інтернатів свідчать, що становлення молодших підлітків у цих закладах має певні особливості. Так, невпевненість дітей у власних силах, недовірливість щодо цінності своєї особистості для інших, обмеженість можливостей для реалізації своїх потреб не сприяють усвідомленню ними потреби власного розвитку, повновартісному визнанню дорослими їхніх прав і свобод та прагнення до самостійності, самоутвердження. Учням 5–6 класів шкіл-інтернатів властивий нестабільний характер функціонування системи уявлень про себе, цінностей і мотивів, вони часто і без достатніх причин змінюють життєві плани, перебудовують системи оцінок себе й інших людей, змінюють інтереси і захоплення.

Специфічними особливостями розвитку молодших підлітків у закладах інтернатного типу є їхня депривація, соціально-психологічна дезадаптованість, тривожність, деструктивна агресія, недовіра до інших.

Отже, правове виховання як важливий напрям загальної системи виховання у школах-інтернатах має різнобічний соціально детермінований зміст, високу педагогічну цінність і актуальність, що створюють реальну можливість використання у навчально-виховному процесі

широкої палітри засобів впливу на інтелектуальну, емоційну та вольову сфери особистості, робить правове виховання незамінним елементом цілісного процесу всебічного розвитку школяра, його загальної культури.

Тому у процесі правового виховання учнів 5–6 класів шкіл-інтернатів необхідно опиратися на реальний рівень їхньої правосвідомості і поведінки, враховувати відмінності в інтелектуальній та емоційно-вольовій сферах, особливості психічного й фізичного розвитку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх проблем правового виховання молодших підлітків шкіл-інтернатів. Подальшого вивчення, зокрема, потребують дослідження специфіки правового виховання молодших підлітків у інтернатних закладах нового типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості : сходження до духовності: наук. видання / І. Д. Бех – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
2. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте (Психологическое исследование) / Л. И. Божович – М.: «Просвещение», 1968. – 464 с.
3. Выготский Л. С. Психология подростка // Собрание сочинений: «В 6-ти т.» Т. IV: Детская психология / Под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1984. – С. 5–242.
4. Загрева В. Я. Правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / В. Я. Загрева. – К., 2002. – 216 с.
5. Кон И. С. В поисках себя : личность и её самосознание / И. С. Кон – М.: Просвещение, 1978. – 232 с.
6. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 940 с.
7. Криштак І. В. Організація правового виховання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів України (друга половина ХХ століття): автореф. дис...: 13.00.01/ І. В. Криштак. – Х., 2008. – 21 с.
8. Кузьменко Л. В. Гуманізація взаємин учасників виховного процесу як передумова успішної соціально-педагогічної реабілітації учнів шкіл-інтернатів / Л. В. Кузьменко // Теоретико-методичні проблеми виховання і соціально-педагогічної реабілітації учнів загальноосвітніх шкіл : зб. наук. праць. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – С. 13–21.
9. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учебник для студ. вузов / В. С. Мухина. – 6-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2000. – 456 с.
10. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л. А. Регуш – СПб.: Речь, 2003. – 352 с.
11. Сологуб Л. О. Виховання доброзичливих взаємин молодших підлітків у позакласній роботі: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. О. Сологуб. – К., 1995. – 210 с.
12. Твердохліб Л. В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. В. Твердохліб. – Луганськ, 1999. – 243 с.
13. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посібник, / М. М. Фіцула – 2-е вид., випр., доп. – К.: Академвидав, 2005. – 560 с.